
MŰVELŐDÉS- ÉS ESZMETÖRTÉNET

A Franciaországot megjárta külföldiek szótára

Az Előszóban *Pascal Ory*, a kötet szerkesztője – egyébként történelem professzor a Sorbonne-on – vázolja a mű alapelveit, a szócikkek kiválasztásának kritériumait. Megtudhatjuk, hogy „három vagy négy generáció óta több millió francia külföldi eredetű..., több francia régió történelmét befolyásolták ide érkezett olaszok, lengyelek, örmények, magyarok stb..., és sok idegen ország jelenkori vagy régebbi történelmét érinti francia földön élő diaszpórájuk, legyen szó Törökországról vagy Portugáliáról, Algériáról vagy Szenegálról.” Egyesek odáig mentek a francia nemzettel történő identifikációjukban, „hogyan még a francia idegenlégióba is beléptek.”

A két legnehezebb kérdés a szelekcióban a következő volt: „Mi az, hogy »étranger« (ami a franciában „idegent” és „külföldit” egyaránt jelent – K. T.), és mi az, hogy »faire la France« (szó szerint: „Franciaországot csinálni”, ami metaforikus kifejezés, jelentése kb. annyi, mint: akik megfordultak Franciaországban – K. T.)? Az „idegen, külföldi” itt azokat jelenti, „akik francia vagy nem francia területen idegennek, külföldinek születtek. Nem tartoznak ebbe a kategóriába a külföldön született franciák, sem a volt gyarmatokon vagy [tengerentúli] megyékben születettek, így a rabszolgák vagy a szabadok, kezdve az algériaiakkal... De nem tartoznak ide a Monacói Hercegség alattvalói – de maga a monacói herceg igen –, sem a bevándoroltak gyermekei.” A pontosítások tovább tartanak, a kritériumok elég változatosak, olyannyira, hogy időnként konkrét példákon – pontosabban személyeken – keresztül magyarázzák a szerkesztők, ki mikor meddig volt külföldi, idegen (egyesek életében ez csak néhány évet jelentett), mikor vált franciából külföldivé, illetve külföldiből, idegenből franciává – az az igazság, nagyon izgalmas, tanulságos, sőt, meglepő életutaknak lehetünk tanúi a francia történelmet alakítók tekintetében. (Mi a két magyar megfelelő közül egyébként a továbbiakban a „külföldi” megjelölést használjuk). És itt a történelem *fogalom* alatt nemcsak történelmi *eseményeket* kell értenünk, hanem személyeket, mozgalmakat, bevándorolt közösségeket, akik meghatározott *tevékenységükkel* kerültek be a szótárba a francia történelem egyik-másik időszakában. De „politikai, etikai dimenziói is voltak annak,

hogy a külföldiek Franciaországot választották, amelyeket nem szabad alábecsülni” – mondja az Előszó. Itt – többek között – örmény, zsidó bevándorlókról, az új arab rendszerekben „nemkívánatos személyekké váltakról, polgári származású bevándorlókról is szó van, akik számára Franciaország mint célország választásában elsődleges szerepet játszott, „hogy a francia kultúrán nevelkedtek.”

A szerzők a „Franciaországban megfordultak” – legyenek azok tehát személyek, népcsoportok vagy szervezetek – névsorát tevékenységi szektorok és közösségi listák alapján jegyzik. Csak a számomra leglényegesebbeket emelem ki.

Kezdeném a képzőművészekkel.

Ki ne ismerné *Marc Chagall* festő nevét, aki „két hazában” született, az 1887-ben az Orosz birodalomhoz, ma Belorusziához tartozó Vityebszkben. 1910 és 1913 között Franciaországban élt, az I. világháború kitörésekor Németországban volt, onnan vissza kellett költöznie Oroszországba, ahol ugyan képzőművészeti biztosnak nevezték ki, de az orosz forradalommal szembeni ellenállása miatt 1923-ban visszatért – gyakorlatilag politikai okok miatt –, emigrált Franciaországba, ahol 1937-ben megkapta a francia állampolgárságot. Munkásságát elismerik, de a Vichy rendszer zsidóellenes politikája miatt, újra emigrálnia kellett, ezúttal az USA-ba ment, és ott is maradt 1948-ig. Ekkor ismét Franciaország, ahol már *André Malraux* is megbízásokat ad neki: 1964-ben az *Opéra Garnier* mennyezetét festi meg, de dolgozott a metzi, a reimsi katedrálisokban is. Művészetében egyesíti oroszországi emlékeit és párizsi impresszióit, mindez izgalmas, „konfliktusos és ambivalens” kapcsolatokat teremt alkotásaiban.

A sors és a történelem kifürkészhetetlen útjait illusztrálандó emelem ki megint egy „két országban” született festő nevét: *Vaszilij Kandinszkij*ről van szó, aki 1866-ban az Orosz Birodalomban, Moszkvában született, és Franciaországban halt meg. Az absztrakt művészet kiemelkedő alakja, aki életét Párizs, München és Oroszország között osztotta meg. Részt vett az új, szovjet állam művészeti életének újjászervezésében, 1921-ben mégis emigrált, ez alkalommal Németországba. Tanított, az iskolát azonban Hitler parancsára bezárták 1933-ban. Az 1927-ben kapott német állampolgárságtól ugyancsak a náci Németország megfosztotta, ekkor mint hontalan, Párizsban telepedett le, és egy Párizs melletti külvárosban halt meg. Feleségével együtt 1939-ben megkapták a francia állampolgárságot. Csak a II. világháború utáni években, halála után fedezik fel művészetét, melynek egyik tanúságtétele, hogy a párizsi *Musée national d'art moderne* dokumentációs részlege a Kandinszkij Könyvtár nevet vette fel.

Következő témánk Franciaország kulturális életének egyik meghatározó eleme a francia sanzon. Érdekes, hogy ennek a műfajnak – ennek a tipikusan francia műfajnak – a franciák által is elismert fő képviselője és bevallottan első számú nemzetközi terjesztője nem francia születésű, hanem örmény származású művész, *Charles Aznavour*, előadó, sanzoníró, zeneszerző, színész, zeneműkiadó. Az igaz, hogy Párizsban született, és két éves korában már francia állampolgár, a szülei révén azonban örmény származású. A család 1923-ban érkezett Franciaországba, édesapja Grúziában született, édesanyja török származású, aki túlélte az 1915-ös örmény népirtást, nővére Szalonikiben született. Charles sokszor emlegette a francia nyelv iránti szerelmét, és büszkeségét, hogy „az összes kontinensen nagykövete lehetett”. A sanzoníráshoz és -előadáshoz csak lassan jutott el, de azután olyan sikereket ért el, hogy Edith Piaf, Juliette Gréco, Gilbert Bécaud, Johnny Hallyday, Sylvie Vartan is műsorukra tűzték szerzeményeit. Ő ezenkívül a szintén világhírű sanzonénekes, Charles Trenet hagyatékának is öröke. Pályafutásának kiemelkedő állomásai voltak 1960-ban az Alhambra, 1963-ban a New York-i Carnegie Hall. Dalaiban később olyan társadalmi témákat is érintett, mint a homoszexualitás. Kiváló alakításokat nyújtott színészként is, néhány alakítását itthon is megcsodálhatták a műértők.

Szintén sokoldalú, széles körű adottságokkal rendelkező művész – sanzonénekes és színész – volt az olasz származású *Serge Reggiani*, aki családjával együtt az olasz fasizmus elől menekült Franciaországba. Színészként olyan világhírű francia szerzők darabjaiban játszott, mint A. Sallacrou, M. Clavel, A. Camus, J.-P. Sartre, olyan filmrendezők filmjeiben alakított felejthetetlen szerepeket, mint M. Carné, H.-G. Clouzot, olyan szerzők dalait tolmácsolta, mint B. Vian, G. Moustaki. Franciaországban halt meg.

Mozi, film a következő téma.

Luis Buñuel spanyol származású filmművész 1925-ben ismerkedett meg Párizssal, ahonnan 1931-ben visszatért Madridba, de a polgárháború viszszaemlékeztetett Párizsra, ahol 1964-től kezdve aktívan részt vett a francia filmművészet alakításában, jobban mondva, folytatta ilyen irányú munkásságát, hiszen – mint említettük volt – már dolgozott a francia fővárosban, ahol *Salvador Dalí*val szürrealista filmet forgattak *Andalúz kutya* címmel, majd 1930-ban egy mecénás házaspár támogatásával elkészítette az *Aranykor* című filmjét. Újból hazatért szülőhazájába, a polgárháború miatt azonban újból elhagyta azt, és megint Párizsban találjuk. 1964-től Franciaországban forgatja több jelentős filmjét.

Balet.

Egy világhírűvé vált név, *Szergej Gyagilev*, melynek viselője szintén „két országban” született: az akkori Orosz Birodalom és a mai Oroszország Szeliscsev nevű városában. Homoszexualitása miatt el kellett hagynia Oroszországot, ekkor került Párizsba, ahol az orosz művészetekkel kezdte megismertetni a párizsiakat. 1909-ben szervezte meg az első orosz balett-bemutatót a szentpétervári táncosokkal: a programnak nagy sikere lett, ekkor döntött úgy, hogy állandó társulatot alapít *Orosz balett* néven. Sikerült olyan művészeket bevonnia munkájába, mint Picasso, Debussy, Sztravinszky, Nyizinszkij, Lifar stb... A társulatot 1929-ben bekövetkezett haláláig irányította.

A mozi mellett az irodalom dicsekedhet a legtöbb névvel, és talán ez az a terület, a mozi mellett, amelynek legtöbb képviselőjét hazánkban is legtöbben ismernek.

Nálunk is jól ismert *Milan Kundera* neve: még egy „két országban” született szerző: 1929-ben az akkori Csehszlovákiában – ma Cseh Köztársaság – született jómódú polgári családban. Életére a XX. század két diktatúrája is rányomta bélyegét, nevezetesen a náci megszállás, majd a kommunizmus hatalomra jutása Csehszlovákiában. Tagja volt a kommunista pártnak, ahonnan „hatalom elleni izgatás” miatt először 1952-ben, majd másodszor 1970-ben is kizárták. Elhagyta Csehszlovákiát, és Franciaországban telepedett le mint politikai menekült. Rennes-ben, majd Párizsban tanított, 1979-ben megfosztották állampolgárságától, 1981-ben francia állampolgárságot kapott, műveit Franciaországban adják ki.

Magyar neveket találunk a zenészek között: *Kosma Joseph*, azaz *Kozma József*, akinek „*Les feuilles mortes*” című dala jelenkorunk népszerű világezenéjének egyik legnagyobb sikere”, melyet számtalan feldolgozásban hallhatunk. A berlini Opera ösztöndíjasaként került Németországba, ahonnan 1933-ban a náciizmus elől kellett menekülnie „fillér nélkül” Franciaországba. *Cziffra Gyorgi* (!) (azaz természetesen *Cziffra György*) cigány származású zongoraművész, édesapjának az I. világháborúban mint ellenséges ország állampolgárának (Osztrák–Magyar Monarchia) kellett Franciaországból menekülnie, fiának, Györgynek, a kommunista Magyarországról, ahol szökési kísérlet miatt börtönre ítélték, és ítéletképpen követ kellett hordania a táborban. 1956 novemberében sikerült Ausztrián át Párizsba jutnia. Ettől kezdve „karrierje látványos fordulatot vett”. 1968-ban kapta meg a francia állampolgárságot. Az egész szócikk szuperlatívuszokban emlékezik meg róla mint Liszt zenéjének tolmácsolójáról és mint emberről. Olvashatunk azután a fotográfus *Kertész André*-ről (*Kertész Andor*), aki Franciaországot

elhagyva az USA-ba költözött, de ott, megismervén az „amerikai eldorádó határait”, visszatért Franciaországba, ahol megkapta a Fényképészet Nemzeti Nagydíját.

De itt most álljunk meg a főként személyekkel foglalkozó címszavakkal, és fordítsuk figyelmünket a Franciaországba bevándorolt *nemzeti közösségekre, népcsoportokra*, és válasszunk ki néhányat a kicsit részletesebb ismertetésre. Belőlük is több, mint félszázat sorol fel a könyv, ami önmagában jelzi a fontosságukat.

Hogyan szerepelünk mi, magyarok, a szótárban?

Tiszteséges, témaarányos terjedelemben és ennek megfelelő objektivitással. Elsőként a Magyarországot és Erdélyt a Habsburg Birodalom alól kiszabadítani igyekvő *II. Rakóczi (!) (Rákóczi) Ferenc* névvel találkozunk, majd *Liszt Ferenc*ével, utánuk 1870–1880-ban *Munkácsy Mihály* (hibátlanul leírva!) bukkan fel. Ezek után művészek, festők következnek, majd *Ady Endre* neve. A magyarok sorsa rosszra fordult Franciaországban az I. világháború után, mivel ellenségként vettünk részt benne, ezért az ott élő magyaroknak el kellett hagyniuk az országot; ha nem tették ezt, *Kuncz Aladar (!)* sorsára juthattak, akit Yeu szigetére deportáltak. 1920 után indult meg újra a magyarok kivándorlása Franciaországba, igaz, csak kis számban. Ott ipari munkásokként, kézművesekként, bányászokként alkalmazták őket Párizsban, illetve Észak-Franciaországban. Grenoble-ban és Colmarban az 1930-as években a textiliparban találtak munkát. *Károlyi Mihály* a Tanácsköztársaság idején távozott Franciaországba, ott is halt meg. Az 1920-as években a magyarok különböző pártokat, politikai szervezeteket hoztak létre a CGT (Confédération générale du travail), a SFIO (Section française de l'Internationale ouvrière) vagy a CGTU (Confédération générale du travail unitaire) keretében. 1924-ben megalakult az FKP (Francia kommunista párt) magyar szekciója, amelyet azonban 1929-ben betiltottak. A kommunistákkal szemben jött létre egy „elvileg apolitikus magyar kolónia”, illetve alakult meg a magyar birkózók klubja, a magyar egyetemisták szervezete, az újságírók szakszervezete stb... Észak-Franciaországban és Párizsban gyermekek részére magyar nyelvi tanfolyamokat szerveztek, katolikus és protestáns missziók alakultak. Párizsban egy Magyar Ház is létrejött, amelyet a Horthy-kormány is támogatott. De Franciaország-szerte találunk ebben az időszakban magyar szervezeteket, köröket. Károlyi Mihály névvel ismét találkozunk 1938-ban a Franciaország magyar barátai társaságának élén, amely társaság három ezer önkéntest toborzott a francia hadseregbe a II. világháborúban.

A két háború között ismét írók, művészek látogatták Franciaországot: *Márai Sándor, Brassai Gyula*, Kertész Andor*, Robert Capa*, Victor Vasarely** (a *-gal megjelöltek külön szócikket kaptak).

A következő népcsoport nem köthető egy országhoz, viszont hazánkban is szinte mindennapi vitatéma: a cigányokról van szó, akik a „cigányok, romák” címszó alatt szerepelnek. A cikk értékét növeli, hogy etimológiai elemzést is ad a „cigány” szóról, vagyis annak a különböző nemzetek által adott elnevezéséről. Így Oroszországban, Közép-Európában és a Balkánon romák, cigányje” az elnevezésük, Spanyolországban zsitánok, Franciaországban bohémiaiak (Bohemia – Csehország latin neve) vagy manusok, szintik (zintik), a germán vidékeken Zigeuner, zingari vagy sinti Olaszországban. Maga a „cigény” elnevezés a XIX. században mint tudományos megjelölés terjedt el, és az itt felsorolt, különböző csoportok összességét jelölte, amelyek azonos életmódot és sorsot követtek. Franciaországban először a középkorban tűntek fel, de az idők folyamán egyre újabb hullámokban érkeztek, legutóbb a „romák” a volt szocialista táborból menekültek általában Nyugatra. A középkorban a cigányok (az egyszerűség kedvéért maradjunk meg ennél az elnevezésnél) egész Európában szétszóródtak az akkori görög államokból. A nyelvük, a romani, indoárja eredetű, de találhatók benne új-perzsa és jelentős számú görög szavak. Franciaországban a „bohémiaiak” vagy egyiptomiak (!) királyi és nemesi hadseregekben is szolgáltak. *XIV. Lajos* azután arra való hivatkozással, hogy gyöngítse a nemesi hadseregeknek az erejét, az ott szolgáló „bohémiaiakat” elűzte, akik azután határmenti erdőkben vagy hegyekben rejtőztek el, hogy onnan bármikor az őket kevésbé sújtó törvényekkel rendelkező országokba menekülhessenek. Bonyolódott ennek a vándorló népcsoportnak az élete 1870 után, amikor Elzászt Németországhoz csatolták. Nagyon sokan ekkor francia állampolgárságért folyamodtak, amit nem mindegyikjük kapott meg, mert Németország javára történő kémkedéssel vádolták őket. Az akkor németté vált Elzászban élő cigány családokat az I. világháborúban internálták. De érkeztek Franciaországba a XIX. század második felében másfajta cigányok is, a balkán háborúk elől menekülve, majd Oroszországból, Magyarországból: foglalkozásukra nézve voltak közöttük „nyugtalanító tevékenységeket” folytatók (medvetáncoltatók, akiket azután a hatóságok elűztek), és „kevésbé nyugtalanítók, de ugyanolyan meglepőek” voltak a *kalderas romák* a maguk táboraival. Még mindig a XIX. század végén Olaszországból, Piemontból érkeztek a sintik, akik más olasz vándorlókkal a vásárok és a piacok adta lehetőségeket kihasználva, többek között kis cirkuszokat alakítottak, melyek azután megváltozott formában a XX. század első felében is fenn-

maradtak. A manus és a sinti cigányok zenei és más hangeffektusokkal kísérték a technika új vívmányának, a némafilmnek vetítéseit, sőt, emeli ki a szócikk, tk. ők népszerűsítették a franciák által eleinte nem nagyon értékelt mozit vidéken az 1930-as évekig. A spanyol cigányok („gitanes”) a XVI. századtól kezdve érkeztek Franciaországba: nem bírták elviselni a „brutális és erőszakos spanyol asszimilációs törvényeket.” A XIX. század elején a spanyol – francia határország felügyeletének lazulása elősegítette a spanyol cigányok Franciaországba történő tömeges áramlását. A XIX. század végén, a nemzetállamok megerősödésével együtt nőtt a cigánysággal szemben a bizalmatlanság, ami mozgásuk, vándorlásuk ellenőrzésének megerősödéséhez, bizonyos tevékenységeik szabályozásához vezetett.

Maradjunk még az idegen népcsoportoknál, de váltsunk eredetük szerint kontinenst. És ha a Franciaországba bevándoroltak közül választhatunk, válasszuk az afrikaiakat! Ez a választás is szubjektív, önkényes részemről, de más irányú kutatásaim ehhez a földrészhez kapcsolnak.

Az afrikaiak közül a Szaharától délre eső területek bevándorlóiról, idegen szóval a „szubszaharaiak”-ról szól egy szócikk. Miért „szubszaharaiak”? A cikk szerzője elismeri, hogy a maghrebi bevándorlók is afrikaiak, de, hogy minden esetleges sértő elnevezést elkerüljenek, a „Fekete-Afrika” kifejezés helyett használják a „szubszaharai” jelzőt. A probléma érdekes, ugyanis szinte mindenütt, de legalábbis az afrikai irodalom kutatása és megismertetése során, más szerzők – franciák – ma is használják a „fekete-afrikai” vagy a „néger-afrikai” kifejezéseket. No de itt és most nem ez a lényeg, hanem az, hogy a Franciaországba bevándorlók többsége éppen erről a területről érkezik, azaz a volt *Afrique occidentale française* (AOF – Francia Nyugat-Afrika) és *Afrique équatoriale française* (AEF – francia egyenlítői Afrika) vidékéről. De „szubszaharaiak” a Közép-és Kelet-Afrikaiak, valamint a malgasok és a Comores-szigetiek is. A szubszaharaiak vándorlása, úgy tűnik, elsősorban a francia gyarmatosító politika következménye, amin belül az ezen népek kisebbségi besorolása, a „jó vadember”, a „véres »kannibálok«”, a „néger” szó megalázó jelentéstartalma igen fontos szerepet játszottak, és ezen az 1930-as évek négritude-jének dicsőítése sem segített. Mindehhez hozzájárult az, hogy néger mivoltuk szorosan összekapcsolódott egy másik történelmi folyamattal és fogalommal, a néger rabszolga-kereskedelemmel. A „szubszaharai” migráció Franciaország irányába csak 1914 után kezdődött a guineaiakkal, a szómáliaiakkal és a madagaszkáriakkal. 1914 előtt afrikaiakat (négereket) csak a gyarmati kiállításokon láthattak Franciaországban. Majd egyetemisták és az ún. „évoluék” (francia kultúrával többé-kevésbé átitatott, a francia nyelvet bizonyos

fokon beszélő afrikaiak, négerek) alkották az „entellektüel migráció” magvát. Az I. világháború volt az, amelynek során közvetlen közelségbe kerültek franciák és afrikaiak, és ez a tragikus esemény és szerencsésnek nem mondható találkozás hívta életre a „dette de sang”-t, a „vér-adósság”-ot a franciák számára, akik nem törlesztették a „bennszülötteknek”, jelen esetben az afrikai négereknek, még pontosabban néger katonáknak az európaiak háborújában kiontott vérért. S kevesen tudják, hogy az akkor elterjedt „senegáli lövészek” elnevezés nemcsak senegáli, hanem Fekete-Afrika más területeiről érkezett néger katonákat is ide sorolta. „A Francia Nyugat-Afrika szolgáltatta a háborús erőfeszítések csaknem teljes létszámát” – írja a cikk. S most hadd ne idézzem azokat az embertelen körülményeket és emberveszteségeket, amelyek ezen katonák osztályrészéül jutott, s azt sem, hogyan dobták vissza őket minden elismerés nélkül hazájukba, és hogyan bántak ott újra és továbbra is velük a francia gyarmatosítók, mintha nem is egy pusztító világháborúban vettek volna részt éppen az ő érdekükben. Az 1920–1930-as éveket kell megvárnunk ahhoz, hogy a Franciaországba került afrikai (néger) entellektüelek – elsősorban egyetemisták – valamivel visszafizessék a franciák erkölcstelen önzését: a *négritude* mozgalma a négerek kulturális értékeinek hangoztatásával ébresztették rá a franciákat a négerek büszkeségére, hagyományaira. Három kiemelkedő képviselője *Aimé Césaire* Martinique-szigeti költő, író, a senegáli *Léopold Sédar Senghor*, író, költő, később politikus, és a francia guyanai *Léon Gontran Damas*, költő. 1931-ben a martinique-i *René Maran* az első fekete író, aki Goncourt-díjat kapott *Batuala* c. regényéért. Ugyanezekben az években terjedt el Franciaországban a „néger divat”, a szórakoztató ipar területén hála az amerikai származású *Joséphine Baker*nek, illetve 1931-ben a Gyarmati Kiállításnak.

De itt most megállok, hiába vannak még minden szempontból ismertetésre méltó cikkek. Inkább felsorolnék befejezésül néhányat közülük, szintén kategóriák szerint: elsősorban számomra is ismert neveket, népcsoportokat választok, így a művészetek kategóriát, amelyből kiemelném *J. Arp*, *C. Brancusi*, *S. Dali*, *M. Ernst*, *A. Giacometti*, *J. Miró*, *P. Mondriani*, *C. Pissarro*, *V. Van Gogh* nevét, valamint az *École de Paris*-t (Párizsi Iskola), a képregényszerzők közül a következőket: *Hergé*, *Kiraz*, *A. Uderzo*. A szanzon (a francia „chanson”) és szórakoztatóipar területéről a valószínűleg sok magyar által is ismerteket, úgymint: *S. Adamo*, *R. Anthony*, *J. Brel*, *A. Cordy*, *Dalida*, *J. Dassin*, *Y. Montand*, *S. Vartan* stb... Mozi, film: *M. Bellucci*, *J. Birkin*, *L. Buñuel*, *M. Casarès*, *G. Chaplin*, *Costa-Gavras*, *J.-L. Godard*, *A. Korda*, *E. Kusturica*, *F. Lang* stb... Tánc: *I. Duncan*, *M. Fokin*, *S. Lifar*, *R.M. Nurejev* stb... És persze az irodalom: *A. Adamov*, *J. Baldwin*, *S. Bec-*

kett, T. Ben Jelloun, G. Casanova, B. Cendrars, A. Chédid, E. Hemingway, E. Ionesco, J. Joyce, G. Perec, G. Simenon stb... Zene: S. Bechet, P. Casals, L. Cherubini, A. Ciccolini, P. Eötvös, A. Honegger, S. Keita, G. Rossini, I. Stravinsky stb... Színház: P. Brook, C. Goldoni, P. Handke, M. Maeterlinck, O. Wilde stb... S végül, de nem utolsó sorban, a népcsoportok a világ minden részéről: albánok, németek, amerikaiak, kínaiak, japánok, mauritiusiak, oroszok, törökök, vietnamiak stb... Igen, ők mindnyájan, valamilyen módon – és nem föltétlen minden esetben politikai menekültekként – választották Franciaországot, és növelték hírnevét a történelem valamelyik korszakában és területén. Nélkülük más lenne a mai Franciaország és történelme. De az is igaz, hogy gazdag és nemes hozzájárulásukat nem minden esetben honorálta Franciaország – de ez már egy más történet...

Összefoglaló, általános műről van szó, amelyet a Franciaország történelme iránt érdeklődők haszonnal forgathatnak, szócikkei kiindulópontok lehetnek további kutatásokhoz. Egy látható és sajnálatos hibája van a műnek: hiányzik belőle egy részletes és bőséges bibliográfia, amit valószínűleg nem lett volna nehéz összeszedni...

Pascal Ory – Marie-Claude Blanc-Chaléard (szerk.): Dictionnaire des étrangers qui ont fait la France. (Franciaországban megfordult külföldiek szótára). Robert Laffont, Paris, 2013. XXXIV – 954 o.

Kun Tibor